

ДІАЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ВЧИТЕЛЯ І УЧНЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Рома Вагилевич

студентка 3 курсу спеціальності
«Початкова освіта»

Світлана Довбенко

кандидат педагогічних наук, доцент
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Стаття присвячена діалогічній взаємодії вчителя та учнів початкових класів як науково-педагогічній проблемі . статті розглядається формування діалогічних навичок взаємодії в якості компонента їх професійна компетентність. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення «діалогічна взаємодія ».

***Ключові слова:** спілкування, діалог, діалогічна взаємодія, ,вчитель, учень, діалогічність, навчально-виховний процес*

Article deals with the dialogical interaction between and junior pupils as scientific and pedagogical problem . Of the article examines the formation of dialogical interaction skills as a component of their professional competence . The approaches of various scientists to determine «dialogic interaction».

***Keywords:** communication, dialogue, dialogical interaction, teacher, student, dialogic, the educational process.*

Постановка проблеми. В ході реформування початкової школи особливо актуальною є проблема діалогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що зумовлює потребу у виявленні, науковій розробці та апробації ефективних способів організації взаємодії вчителя й учнів у навчально-виховному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема діалогічної взаємодії як основного способу організації педагогічного процесу до 90-х

років ХХ століття майже не досліджувалася, хоча такий термін і його значення в науковій літературі обговорювалися. Вже у працях Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Русо, К.Д. Ушинського, та інших йдеться про необхідність взаємної активності педагога й вихованців у педагогічному процесі.

Про роль учителя в організації навчально-виховного процесу і необхідність пошуку оптимального режиму діяльності школи писали Т. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, С. Сірополко, В. Сухомлинський та ін. [3].

Накопичено чималий досвід реалізації різних форм діалогу в навчально-виховному процесі. Виявлено сутність навчальної співпраці учнів із учителем та між собою, роль діалогів і дискусій у формуванні в дитини умінь вчитися, визначено діалогічну стратегію взаємодії у навчанні (В. Андрієвська, З. Кисарчук, Г. Ковальов, Б. Ломов, С. Мусатов, В. Онищук, Ю. Полуянов та інші) [9].

Проблема взаємодії у навчально-виховному процесі досліджувалася науковцями в різних аспектах. Так, характер дидактичної взаємодії між вчителем та учнем під час організації самостійної роботи досліджували А. М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий, педагогічну взаємодію і педагогічне спілкування як взаємодію педагога й учня розглядають О.О. Бодальов, І.О. Зимня, В.А. Кан-Калик, С.В. Кондратьєва, О.О. Леонтьєв [5].

Серед сучасних психолого-педагогічних досліджень обґрунтування діалогізації навчально-виховного процесу надається у працях Ш. Амонашвілі, В. Гриньової, В. Кан-Калика, О. Кіліченко, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Т. Сущенко, та ін.

Проте є сенс говорити про загальне оновлення, яке уможливило вже сьогодні вихід України на якісно інший рівень загального розвитку. Різні аспекти оновлення у педагогіці висвітлюються у працях М. Азімова, Дж. Джонса, В. Докучаєвої, В. Краєвського, В. Чернової та інших [3].

Мета статті – полягає у з'ясуванні сутності діалогічної взаємодії вчителя і учнів в навчально-виховному процесі початкових класів .

Виклад основного матеріалу. Важко уявити собі такий процес навчання, при якому вчителю не довелося б звертатися з питаннями до учнів, а учням до вчителя. За допомогою запитань людина може звернути на себе увагу, встановити контакт з іншою людиною або спонукати її до дії, емоційного співпереживання. Таким чином , основною формою побудови уроку є діалог[5].

Термін "діалогічна взаємодія", як правило, виступає засобом психологічного аналізу та спрямовується передусім на вивчення педагогічних явищ. Тому в навчальному процесі середньої школи дане поняття використовується у досить вузькому значенні та ототожнюється зі змістом термінів "спілкування" та "діалог".

У першому випадку діалог розуміють як обмін репліками або висловлюваннями між учасниками спілкування.

В психологічній літературі діалог також аналізується як принцип взаємовідносин. З даної точки зору діалог розглядається як систему органічної соціально-психологічної взаємодії вчителя та учнів, зміст якої створює обмін інформацією, пізнання особистості, здійснення виховних впливів, організацію взаємостосунків за допомогою різноманітних комунікативних засобів[4].

Враховуючи принцип гуманізації освіти як один із основних серед принципів перебудови сучасної освіти в Україні (зазначено в Законі України "Про освіту"), доцільно зауважити, що саме діалог має сприяти підвищенню результативності навчально-виховного процесу [8].

Навчально-виховний процес – це органічне поєднання процесів навчання, виховання, освіти і розвитку. Навчально-виховний процес необхідно будувати таким чином; щоб він активізував дії внутрішніх сил і потенційних можливостей дитини та сприяв доведенню їхнього розвитку й ставлення до оптимального рівня [6].

Навчально-виховний процес не відбувається ізольовано від суспільного життя лише безпосередньо відносинами "вчитель - учень", а обумовлюється цими сферами життєдіяльності. Тому систематизуємо способи організації взаємодії за принципом "Дитина — сонце, навколо якого обертаються всі засоби навчання"

Діалог між учителем і учнем чи двома учнями починається як ситуація для бесіди на визначену тему на уроці, при цьому використовується довіра дітей, які вчать вислуховувати думки інших та обґрунтовувати власні. Концентрація уваги під час такої розмови дуже висока[8].

Діалогічна форма спілкування дорослого з дитиною по типу "запитання-відповідь" має важливе значення для розвитку дитини. Основним ініціатором діалогів на уроках є вчитель, тобто ініціатива у постановці запитань знову переходить до дорослого. Типовий характер спілкування на уроках, який будується по типу "запитання вчителя — відповідь учня", жорстко орієнтує молодшого школяра на пошук відповідей на запитання. До цього додамо також, що діалогічна взаємодія типу "запитання вчителя – відповідь учня" сама по собі не може забезпечити обов'язкової включеності всіх учнів класу в діалог, в процес пошуку рішення проблеми. Не дивно, що протягом всього шкільного віку діти задають надзвичайно мало запитань в процесі навчання [5]. Саме тому, тільки в умовах діалогу в учня виникають особистісні смисли, присвоюються загальнолюдські цінності. Тільки в умовах діалогу можна здійснювати проблемне навчання, вчитель має змогу різнобічно вивчати учня, а учень вчителя .

Складовими елементами діалогічної взаємодії є стосунки, які виникають між учителем і учнями, в основі яких лежать почуття емпатії, симпатії, антипатії, індіферентності і амбівалентності, які є психологічними механізмами функціонування діалогічної взаємодії.

Емпатія - це "здатність проникати у психіку іншої людини, співчувати їй і враховувати її почуття" (Т. Шибутані). Вміння вчителя емпатувати є одним з найважливіших при встановленні емоційного контакту між педагогом і

вихованцями. Адже без нього стосунки одразу втрачають свою теплоту, сердечність і можуть набрати холодної безпристрасності.

До якісно-позитивних стосунків, які виникають у ході діалогічної взаємодії між вчителем і учнями, належить симпатія, що є почуттям приязні, доброзичливості, чуйності до кого-небудь.

Протилежністю симпатії є антипатія - почуття відрази, неприхильності. Антипатія може бути наслідком як непринципових (голос, манери, зовнішній вигляд), так і принципів розбіжностей (світоглядні, національні, політичні) чи через неприйнятність чийось морально-етичних норм. Часто базою для антипатії є підсвідомість, коли у вчителя виникають необгрунтовані почуття неприязні до учня.

Індиферентні якості (байдужість, безпристрасність, незворушність) вказують на притупленість або повну втрату інтересу до інших людей і є більшим злом, ніж негативні якості. “Байдужість у нашій справі, - відзначає К. Романов, - це іржа, яка погано, але впевнено роз’їдає душі вчителя і дітей. Бути небайдужими - означає бути людиною”

Амбівалентні якості (подвійно-невизначені) найчастіше властиві дітям і свідчать про неврівноваженість нервової системи. У дорослих ці почуття приглушуються за допомогою волі та інтелекту.

Отже, афективна функція діалогічної взаємодії вчителя й учнів початкових класів спрямована на досягнення ними емоційного контакту під керівництвом учителя [2].

Взаємодія учителя й учнів - цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного (співсвідомість), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співробітництво, співтворчість) компонентів, які взаємодоповнюють один одного: вчитель може зрозуміти внутрішній світ учня спілкуючись з ним; довіра і відкритість у спілкуванні виникає за умови розуміння вчителем внутрішнього світу учня; результат співпраці та співтворчості залежить від передбачення емоційних реакцій іншої людини в конкретних ситуаціях [8].

Проаналізувавши праці класиків української педагогіки, художні твори письменників, дослідження сучасних педагогів і психологів, ми здійснили спробу виділити комунікативні вміння, необхідні в педагогічній діяльності, і згрупувати їх. За основу класифікації взято функції діалогічної взаємодії і визначено такі чотири типи комунікативних умінь: афективні, пізнавальні, ціннісно-орієнтаційні, практичні.

Діалогічній взаємодії в навчально-виховному процесі передують емоційне сприйняття вчителем і учнями один одного. Протікання цієї взаємодії зумовлене також емоційним станом її учасників. Ось чому першою з комунікативних умінь є афективна. Сюди належать вміння такого типу: вміння емпатувати, співпереживати, співчувати, відчувати чужий біль і чужу радість; вміння докоряти, виражати незадоволення дитиною; вміння ставити себе на місце іншої дитини, бачити світ її очима; вміння емоційно настроюватися на спілкування з дітьми; вміння володіти своїм емоційним станом тощо.

Друга група комунікативних умінь, необхідних у діалогічній взаємодії, включає у себе пізнавальні. Вони сприяють теоретичному осмисленню самого процесу спілкування (вміння спостерігати, розуміти, аналізувати навчально-виховний процес, вміння попередньо програвати в голові можливі максимальні невдачі, не допустити до несподіваних ситуацій; вміння продумувати ситуації спілкування), пізнанню вихованців (вміння інтуїтивно визначати стан дітей; вміння проникати в думки, почуття, переживання, у їх духовний світ; бачити, розуміти, пізнавати дітей; вміння уважно аналізувати вираз очей, міміки, жестів, професійно читати за зовнішніми проявами почуття дітей), самопізнанню (рефлексії).

Як відомо, процес спілкування неможливий, по-перше, без вміння педагога орієнтуватися в ситуаціях спілкування; по-друге, без вміння педагога орієнтуватися у внутрішньому стані дітей; по-третє, орієнтуватися у стосунках, які виникають між дітьми; по-четверте, без умінь, які сприяють

орієнтації в часі, що необхідний для спілкування. Дані уміння є ціннісно-орієнтаційними і включені у третю групу.

Четверта група - практичні уміння - у свою чергу ділиться на три підгрупи: а) в дану підгрупу входять уміння, які направлені на організацію трудової діяльності колективу вихованців і самих вихованців (уміння зацікавити дітей майбутньою діяльністю, смислом роботи, чіткістю її організації; уміння організувати дітей, уміння організувати спільну роботу; уміння впливати і керувати дітьми, їх стосунками у колективі, уміння планувати роботу і правильно розставляти сили); б) уміння, що спрямовані на організацію процесу спілкування (уміння організувати спілкування, уміння входити в існуючі ситуації, уміння планувати хід групового спілкування у зв'язку з тією чи іншою метою, уміння володіти ситуаціями спілкування); в) уміння, дія яких спрямована на самоорганізацію педагога як суб'єкта педагогічного спілкування (уміння володіти собою, свідомо керувати своєю поведінкою у різних ситуаціях спілкування, уміння використовувати засоби спілкування, уміння вислуховувати вихованців). Перші дві підгрупи спрямовані на "вплив", "перетворення" вихованців як об'єктів педагогічного спілкування.

Отже, від рівня сформованості комунікативних умінь і навичок вчителя залежить організація та протікання навчально-виховного процесу в початковій школі .

На підставі викладеного вище як найбільш суттєве, зазначимо таке. По-перше: від рівня сформованості комунікативних умінь і навичок учителя залежить організація та протікання навчально-виховного процесу в початковій школі. По-друге: одна з важливих функцій діалогічної взаємодії між вчителем і учнем початкових класів повинна бути спрямована на досягнення ними емоційного контакту [2].

Гуманістична позиція, полягає в тому, що розвивальний ефект виникає в процесі діалогічної взаємодії в результаті створення атмосфери взаєморозуміння, щирості, саморозкриття та теплих взаємовідносин між

школярами й вчителем. Тому важливо, щоб педагог мав би такі особистісні характеристики, які дозволили б йому створити максимально сприятливі умови для розвитку самосвідомості, мислення, учасників діалогічної взаємодії, що й забезпечує ефективність спільної колективної діяльності.

Узагальнюючи існуючі в психологічній літературі напрацювання щодо дослідження професійних особистісних рис педагогів (С.Кратохвіл, М.Ліберман, К.Роджерс, К.Рудестам та ін.), можна виокремити такі особисті риси, які, сприятимуть організації вчителем ефективної діалогічної взаємодії в класі:

- відкритість до сприймання та розуміння інших;
- гнучкість і терпимість до інших, навіть протилежних суджень, точок зору;
- емпатійність, сприйнятливість, здатність створювати атмосферу емоційного комфорту;
- аутентичність поведінки, тобто здатність демонструвати групі справжні емоції та переживання;
- ентузіазм й оптимізм, віра в здатності учасників групи до самозміни і саморозвитку власної особистості;
- врівноваженість, терпимість до ситуацій фрустрації, когнітивного дисонансу і невизначеності;
- високий рівень саморегуляції;
- упевненість в собі, власних здібностях та можливостях, намаганнях та переконаннях, здатність до прояву позитивного самоствавлення, до здійснення адекватної самооцінки;
- усвідомлення своїх потреб, мотивів, діяльності негативних рис особистості, якостей та властивостей тощо;
- багата уява, інтуїція;
- достатньо високий рівень розвитку інтелекту, комунікативних та творчих здібностей [4].

Важливим фактором організації діалогічної взаємодії, на нашу думку, є вміння вчителя встановлювати контакти, налагоджувати "продуктивну комунікацію", яка базується на взаємній повазі та довірі.

Отже, дружнє ставлення партнерів один до одного - важливий регулятор діалогічної взаємодії. Однак тут існує небезпека переходу дружніх стосунків у неділові відносини з учнями (найчастіше це стосується молодих педагогів), що досить негативно впливає на діалогічну взаємодію зокрема та на навчально-виховний процес в цілому.

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу на вміння вчителя співпрацювати, оскільки вони є, на наш погляд, важливими для успішної організації діалогічної взаємодії. Співпраця педагога з учнями включає в себе наступні вміння: взаємодіяти з будь-яким співрозмовником; надавати допомогу учням у групі в процесі розв'язання певної задачі; знаходити і коригувати помилки інших у групі.

До комунікативних умінь дослідник відносить наступні вміння: ініціювати взаємодію (тобто вступати в діалог, задавати питання тощо); вести дискусію; відстоювати свою думку; знаходити компроміс.

Педагог повинен знати, що виправляти помилки учнів, які вони допускають у процесі спілкування, необхідно таким чином, щоб не принижувати особистість учня, не викликати у нього бажання уникати взаємодії з педагогом. Серед умінь діалогічної взаємодії важливими також є презентаційні вміння, зокрема вміння здійснювати самопрезентацію. Правильна самопрезентація педагога (особливо в діалозі) визначає успішність здійснення процесу спілкування, від неї залежать перші враження учнів про особу вчителя [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, діалог допомагає учасникам педагогічного процесу краще пізнати один одного, зрозуміти і зуміти поставити себе на місце іншої людини, обмінятися думками, дійти згоди. діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі початкової школи є необхідною умовою організації ефективного навчального

процесу, та запорукою успішного вирішення більшості спірних питань, які виникають на рівні „учитель-дитина”, У наукових працях визначилася думка про те, що передумовою ефективності педагогічної взаємодії є емпатія розуміння емоційного стану, проникнення в переживання іншої людини, в її суб'єктивний світ. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці діалогічних технологій підготовки майбутніх учителів.

Література

1. Копіца О.І. Формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів та інтерактивні технології навчання [Електронний ресурс] . – О.І. Копіца.- Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/264>
2. Мазурік О.О. Діалогічна взаємодія вчителів іноземної мови та учнів початкових класів як науково-педагогічна проблема [Електронний ресурс] . – О.О.Мазурік . – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2008/2008_2_15.pdf
3. Мазурік О. О. Комунікативні вміння у структурі діалогічної взаємодії між майбутнім учителем та учнями початкових класів [Електронний ресурс] . – О.О.Мазурік . – Режим доступу : <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=8678&chapter=1>
4. Мазяр В.М. Особливості організації діалогічної взаємодії на уроках в сучасній школі [Електронний ресурс] . – В.М.Мазяр . – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/264>
5. Орлова В.А. Діалогічна взаємодія як передумова розвитку творчості в навчальному процесі [Електронний ресурс] . – В.А.Орлова . – Режим доступу : <http://bibl.com.ua/pshologiya/24764/index.html>
6. Проблеми удосконалення навчально-виховного процесу у сучасній школі [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://old.zippo.net.ua/index.php?page_id=213

7. Психолого-педагогічні особливості взаємодії вчителя та учня [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://nadoest.com/tipi-rozuminnya-vchitelyami-psihologiyi-uchnya-ta-viyavi-u-ped>

8. Технології інтерактивного навчання на уроках рідної мови [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://asyan.org/potr/2.%20%283.%20M.%20№3%29%20Методика%20читання.%20Уроки%20класного%20читання/part-7.html>

9. Ткаченко Л. П. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до діалогічної взаємодії в навчально-виховному процесі / Л. П. Ткаченко // Педагогіка та психологія. - 2016. - Вип. 52. - С. 210-218. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2016_52_25